

ТАНЦОВАТА КУЛТУРА НА СЕЛО ДОБЪРСКО
ЧИТАЛИЩЕТО И РАБОТАТА НА ХОРЕОГРАФА ЗА
ОПАЗВАНЕ НА НЕМАТЕРИАЛНОТО КУЛТУРНО
НАСЛЕДСТВО

THE DANCE CULTURE OF DOBARSKO VILLAGE
THE *CHITALISHTE* AND THE CHOREOGRAPHER'S
WORK FOR SAFEGUARDING THE INTANGIBLE
CULTURAL HERITAGE

Данаил Атанасов, докторант,
Югозападен университет „Неофит Рилски“

Danail Atanasov, PhD student, South-West University “Neofit Rilski”

E-mail: marchelov@abv.bg

Резюме: В настоящия доклад ще разгледам танцовата култура на село Добърско, което се намира в Разложката котловина. Информацията, която използвам, е събирана в продължение на осем години – от 2012. Несъмнено това, че работя като хореограф в читалището, е от голяма полза за провеждането на теренни проучвания, свързани с фолклорната култура на селището.

Освен с танцовата култура на селото, ще се занимавам с читалището и ролята му за опазването на нематериалното културно наследство в съвременни условия. Читалището е важно с неговата история през годините и с групите, които са съществували в него.

Работата на хореографа за интерпретацията на локалната и регионалната танцова култура е сложна задача. Тя изисква задълбочено изследване на селото, особено когато има запазен старинен пласт от фолклорната култура. Такъв е случаят със село Добърско.

Ключови думи: танцова култура, хореограф, читалище, старинна фолклорна култура.

Abstract: In the present article, I will consider the dance culture of Dobarsko village, situated in the valley of Razlog. The information I use has been gathered for eight years in the period since 2012. My work as a choreographer in the *chitalishte* [culture center] is definitely a great advantage for field research of the traditional village culture.

The *chitalishte* and its role in the safeguarding of the intangible cultural heritage in modern times is also a question under my consideration, besides the village dance culture. The *chitalishte* is important with its history through the years and with the groups it supported.

The choreographer's work for the local and regional dance culture's interpretation is a complicated task, which requires the thorough research of the village, especially if there

are still traces of some older layers of the traditional culture, which is the case of Dobarsko village.

Keywords: *chitalishte*, dance culture, choreographer, old traditional culture.

Село Добърско е разположено в южните склонове на Рила планина, на над 1000 м. надморска височина. То е част от селищата, влизащи в пределите на Разложката котловина – обширна територия, заградена от планините Рила, Пирин и Родопи. Селото се намира на 17 км североизточно от общинския център град Разлог. В края на XIX в. Васил Кънчов пише за селото (тогава с името Недобърско): „*Недобърско има 110 къщи със повече от 600 души жители българи православни. То е едно от най-старите опазени селища в Разлога*“ (Кънчов 2000: 413). В съвременността картината не е много по-различна: селището има над 150 къщи и население около 650 жители.

Танцовата култура на Добърско

В настоящия доклад се спирам на темата за танцовата култура на селото, читалището и работата на хореографа. Информацията е събирана през период от около осем години. „*Българското танцово фолклорно наследство е част от богатството на нашата културна традиция. Проучването му в неговите регионални разновидности и многообразие дава възможност да бъде по-пълно и по-точно съхранен фолклорът като цяло. Изследванията на танците в отделни селища са твърде малко, но тъкмо те дават най-адекватна картина на мястото им в реалния живот*“ (Цветков 2000: 7).

През 2012 г. започнах работа като хореограф в читалището. Още в началото разбрах от местното население и от читалищния секретар Красимир Махлиев, че тук хореографи са работили в края на 80-те и началото на 90-те години на миналия век. В читалището заварих две певчески групи – „*Добърските баби*“¹ и група по-млади жени, наречена „*Китка*“, и двете с ръководител Смилена Попова. Двете групи изпълняват песни без инструментален съпровод, научени от по-старите баби, които вече отдавна не участват в самодейността. По-интересното в случая е, че на някои от песните има хорà, най-често наречени на името на песента, на която се играят: *Свекърва Мара карала, Варай Кальо, Петруно тиле* и др.

Успях да се запозная с културата на селището и да спечеля доверието на хората в читалището, за да мога да използвам песните и хорàта в моята бъдеща работа с новосформираните групи по танци. Старите жени ми показаха хорàта, които са типични за селото, разказаха за обичаите и традициите му. На въпроса „*Откъде знаете тези песни и хорà?*“ получавах обичайния отговор „*от нашите*

¹ Добърските баби – група жени на възраст от 60 до 80 години, през 2012 г. вписани в Националната представителна листа на нематериалното културно наследство „Живи човешки съкровища – България“ след подаден проект „Добърски баби – пазители на традиционния обред Водици“ от Народно читалище „Просвета – 1927“, с. Добърско.

баби и дядовци, разбира се“². Жените в читалището и тяхната ръководителка винаги споменават по-старите участнички в певческата група, като Рада Корунова, Елена Попова, Катерина Будина и др. Тези жени, родени в периода 1929–1937 г., закърмени и посветени в старинната обредна култура, са връзката, мостът, по който фолклорната традиция се поддържа по времето на социализма и достига до наши дни. Благодарение на тях са запазили голяма част от някогашните хорà и обичаи. От трите посочени, днес е жива само Катерина Будина. „Сред имената на тези „вещи“ жени особено се откроява Катерина Будина, но също и Елена Попова, Рада Чорбаджиова, Петкана Бучкова, Рада Корунова (старата) и Рада Корунова (младата) и др.“ (Тончева 2019: 163). Макар да се създават само от самодейците в читалището (като обичая Водици)², определени хорà и обичаи още са характерни за селището и почти не съществуват в другите населени места от Разложката котловина.

При едно от теренните ми проучвания, баба Мария Махлиева, родена през 1932 г., разказа за момента, в който е станала водичарка: „Дойдоа в нас моми от селото, собраа се и цела нощ разучавахме песни, за да може от сутра да тръгнем из селòто.“ Била на около петнадесет-годишна възраст, когато взела участие в обичая. Според моите сметки, това се случва през 1947 г., когато все още е актуална вярата, че младите моми трябва да минат през обичая Водици. Те вярвали, че живителната сила на водата очистива и прогонва нечистите сили, които плъзват по време на Мръсните (Погани) дни³.

Най-интересното за този обичай е моминското обредно хоро и специалните мелодии и песни, изпълнявани за всеки член от семейството: мома, ерген, учен човек, стопанин, стопанка, дете, новородено (туне)⁴. За да говорим за някакъв тип старинна песенна и танцувална обредност в селото, заслуга имат споменатите жени. Носители на старинната култура на селището, те впоследствие взимат участие в певческите състави, сформирани по повод съборите за народно творчество.

Старците, както се наричат в селото маскираните, или *кукерите*, както са по-известни в цялата страна, обикалят и имат за цел да очистят земята и да прогонят злите сили. Те са свързани с мъжката обредност. Тясно съответствие е женският обред Водици, чиято цел също е опазването и очистиването на селото от съществата, бродещи през Мръсните дни и наричани *караконджери*. Ролята на мъжете в старинната обредност през зимата е свързана повече със *старците*, с изработката на кожи за костюмите и маските. Голямата част от обредите от зимния цикъл обаче се изпълняват от жената, стопанката, пазителката на дома. При женската обредност инструментален съпровод няма, той е характерен

² Водици е тридневен комплекс от празници, свързан с освещаването на водата в края на Мръсните дни; изпълнявал се е в периода 6, 7, 8 януари. Един от най-почитаните празници в селото. В началото на 90-те години на миналия век е превърнат в официален празник на селото.

³ Това са дните между Коледа и Водици (Богоявление или Йордановден).

⁴ В Добърско *туне* означава бебе, което е родено през годината, новородено, годиначе.

по-скоро за мъжкото танцуване или за моментите, когато цялото село се е съби-
рало на мегдана.

Хората, които са съхранени през годините, са: *Свекърва Мара карала*, *Варай Кальо*, *Петруно пиле*, *Правото*, *Пайдушко*, *Елено моме*, *Напред-назад*, *Ширто* и тези, които се изпълняват по време на обичая Водици. Днес голя-
ма част от тези хора не се играят от местното население. Изпълняват ги само
участници от читалището по празнични концерти и на съборите за народно
творчество „Пирин пее“ и „Копривщица“. Представят ги и когато има групи
туристи, пред които се показват обредни моменти от сватбата, съпроводени с
хора, като правенето на феруглица⁵ например. Хората, които наблюдавам през
годините, ще поставя в две категории: *обредни*, които са част от някакво об-
редно действие и не се изпълняват по друго време от годината, и *празнични*
(мегдански), които се изпълняват на празници на площада. Обредните хора в
селото, носещи старинен пласт от фолклорната култура, са водичарските. Те
са част от зимните празници и обичаи на селото. Изпълняват се само на втория
ден от Водици.

Вторият тип хора са празничните, изпълнявани на празници като Коледа,
Великден, сватби и др. Това са *Свекърва Мара карала*, *Варай Кальо*, *Петруно*
пиле, *Правото*, *Пайдушко*, *Елено моме*, *Напред-назад*, *Ширто*. Най-често тези
хора са се изпълнявали на музикален съпровод, когато селото си е пазарило му-
зиканти, например на третия ден на Великден, както споделя сегашният секре-
тар на читалището Красимир Махлиев. В миналото, когато „тапането“⁶ спрат
да починат, „по-ортусните“⁷ жени и моми не спират хорото, а запяват песента
„Свекърва Мара карала“ или някоя друга. Така продължава мегданското хоро,
след което отново засвирва музиката.

Свекърва Мара карала има десет-тактова фраза, пет такта вдясно и пет вля-
во. Хорото се движи напред вдясно, а при връщането си е назад вляво. Този тип
изпълнение създава усещане за дишане на хорото, сякаш е жив организъм. Това
десет-тактово хоро се играе и на други песни, например *Хаджи Дамбо*, *Йован*
го турци терая, *Роселина* и мн. др. Има вариант, в който хорото е по-разиграно,
при което месното население го нарича „с потърчнване“⁸. Дали се изпълнява
на песента „Свекърва Мара карала“ или „Хаджи Дамбо“, спокойно или с *потър-*
чнване, във всички случаи става въпрос за едно и също хоро. При *потърчнва-*

⁵ Феруглица – специално изработено знаме, което е част от сватбения обичай. За на-
правата на знамето има отделен обред и песен, която се пее по време на изработването му
(„Феруго бела цървена“).

⁶ Тапане – камерен оркестър от зурни и тъпан характерен за повечето населени места от
Разложката котловина. В Добърско под тапане се има в предвид Акордеон, Кларнет, Тъпан.

⁷ Думата *ортусна* се използва за жена, на която ѝ се отдава да върши всякаква работа. В
дадения случай жена, която знае и може да подхване песните и хората.

⁸ Потърчнване буквално означава тичане. Местното население означава с това название
случая, когато хорото не се играе само със стъпки напред, а на третия и четвъртия такт от
движението напред вместо стъпки се изпълняват две последователни приситвания.

нето се създава визуална илюзия за по-бързо изпълнение заради приситването на третия и четвъртия такт от движението напред вдясно.

Второто хоро *Варай Кальо* има осем-тактова фраза и се играе вдясно и вляво на песента „Варай Кальо“. При *Петруно пиле*, фразата на хорото е четири такта, играе се два такта вдясно и два такта вляво, изпълнява се на песента „Петруно пиле шарено“. Тези три хора ги знае много малка част от населението на селото. Хората, които могат да ги изпълняват, или са от по-възрастните мъже и жени, или са свързани по някакъв начин с работата на читалището.

Друго хоро е *Правото*, разпространено в цяла България. При изпълнението му специфично за него е виенето на *опашката*⁹. Тя може да тръгне напред и да стигне чак до *върха* на хорото, след което да се върне в обратна посока назад и накрая да се завие във формата на охлюв. Този начин на изпълнение на правото хоро е характерен за цялата котловина. Хората *Пайдушко*, *Елено моме*, *Напред-назад* (*Сватбарското* или *Четворното*, както му казват в Разлог) и *Ширто* са добре познати и широко разпространени танцови образци. Тези хора все още се играят по празниците, когато се събира цялото село. На базата на моите проучвания, те стават част от танцовата култура на селото в периода след 60-те години на миналия век.

За разлика от тях, *Свекърва Мара карала*, *Варай Кальо* и *Петруно пиле* вече не се играят масово, а само от самодейците на читалището в празничните концерти. Празниците и концертите, които се правят от читалищните самодейци след 90-те години на миналия век, вероятно спомагат за това част от хората да бъдат забравени. В миналото на празника участва цялото село и се весели на мегдана (площада), а днес голяма част от хората са станали зрители. Благодарение на модела, в който задължително има сцена и специално подготвена програма, повечето хора са зрители и възприемат показаното като нещо сложно, нещо, което не е по силите на всички, и това създава предпоставка за дистанциране и участие само като наблюдатели.

Работата на хореографа

Танцовата култура на село Добърско е колоритна и разнообразна. Тя е като учебник, от който може да се проследят проявленията и спецификите на хората и игрите през годините. Старинният пласт от фолклорната култура е на път да изчезне безвъзвратно, затова читалището и работата на хореографа са от голямо значение за съхранението на танцовата култура и нейното развитие в съвременните условия на живот. В една от статиите си, „За селското и градското в танцовата култура на гр. Банско“, Анна Илиева пише:

„*Все по време на моето проучване през 1987 г. при читалището имаха детска школа по изкуствата – пиано, акордеон и народни танци. Часовете по на-*

⁹ *Опашка* казват на края на хорото, там са наловени най-добрите играчи. Тяхната задача много често е по-сложна, защото след всичките извивания, завъртания и смяна на посоката на движение, хорото трябва да остане цяло, без да се скъса.

родни танци водеше млада археоложка от Северна България, играла в танцов състав по време на нейното студентстване в София... Но тя бе една от стотиците хореографски кадри, пръснати по България и нанесли много вреда на българския традиционен танц. Тя естествено не учеше децата да играят хорà – младите нямали желание да учат банските хорà. Тя ги учеше на „движения“ от популярните Дайчово, Ръченица, Северняшко право и др... При Северняшкото хоро децата скачаха така, че удряха носовете си о коленете. Липсваше всякакво чувство не само за хоро, но и въобще за танцуване, за танц... Току що започнал, този детски състав бе обречен...“ (Илиева 2003: 10).

От текста става ясно, че работата на хореографа в дадено населено място променя, развива танцовата култура. В някои от случаите я обогатява, а в други я заличава. Затова моята задача и цел е да поставя този проблем и да споделя опита от работата си в читалището в село Добърско. Освен певческите състави, в читалището има детски танцов състав и група от жени, които изпълняват всички споменати хорà. В заниманията си използвам събрания материал, за да обогатя репертоара на групите, певчески или танцови, при пресъздаването на различни обреди от сватбата, като плетене на невестата, феруглица, или пък обичая Водици, и др.

На първо място обърнах внимание на *обредните* хорà, изпълнявани на песен, свързани с обичая Водици. Второто, с което се заех, е да науча по-младите на онези хорà, които са отпаднали от танцовата култура на селото и се помнеха само от по-старите жени. Днес всички участници в читалището знаят хорàта *Свекърва Мара карала, Петруно пиле, Варай Кальо* и *Правото* и могат да ги изпълняват. В читалището последователно се води политика за опазване на нематериалното културно наследство на селото. Моята задача и цел не е да правя хореографски произведения, а да запозная децата и любителите-танцьори със собствената им традиционна култура и да обясня колко важно е тя да бъде съхранена. Преподавайки хорàта и песните, които съм научил от по-възрастните жени и от по-стари теренни проучвания, създавам предпоставка за тяхното съхранение в съвременните условия на живот. Този метод за предаване на месната традиция предполага някакво развитие в положителна или в отрицателна посока. Положителна, защото хорото може да бъде предадено на по-младото поколение, и отрицателна, защото интерпретацията на хореографа е една, всички научават хорото в читалището, а не на мегдана от по-възрастните хора, както е било в миналото. Този тип съхранение променя фолклорната култура на селището.

Такава промяна наблюдавам в начина на изпълнение на празничните хорà. В миналото те са свързани с пеенето и отпяването; ако се промени ритъмът, се променя и хорото. Моите проучвания показват, че от средата на миналия век до днес има известни изменения в стиховете на песните и мелодиите, на които се изпълняват по-голямата част от хорàта. Смяната на певиците и водачките в групите оказва влияние върху този модел от традиционната култура. Приемствеността е важна част от предаването на нематериалното културно наследство, но при всяко ново предаване изпълнението и интерпретацията са различни.

В заключение мога да кажа, че село Добърско е едно от малкото места, на които все още може да се усети атмосферата на старинната фолклорна култура от региона, макар и тя да е плод на усилията на самодейците и екипа на читалището. В селото има приемственост и младите хора имат интерес към миналото на селото си, особено след номинацията и вписването на групата „Добърски баби“ в Националната представителна листа на нематериалното културно наследство „Живи човешки съкровища – България“ през 2012 г. Танцовата култура на селището е богата и нишката на старите традиции не е прекъсвана. За това имат грижата не само месното население, а читалището, хореографът, вокалният педагог, секретарят и всички учени, проявили интерес към нематериалното културно наследство през годините. Днес трудно би се съхранило което и да е съкровище от фолклорната култура без усилията на специалисти, без проявите, изискващи възстановяването на обреди, обичаи, песни и хора от традиционната култура. Един от начините за съхранение на нематериалното културно наследство е изучаване в дълбочина на локалната и регионалната култура от хореографа или от вокалния педагог и с възможно най-малка намеса от тяхна страна в предаването ѝ на по-младото поколение.

ЛИТЕРАТУРА

- Илиева А. (2003). За селското и градското в танцовата култура на град Банско. В: сп. *Български фолклор*, кн. 1, с. 3–11.
- Кънчов В. (2000). Македония. Пътеписи. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Тончева В. (2019). Водици в с. Добърско – обредност и музика. В: сп. *Български фолклор*, кн. 2, с. 158–184.
- Цветков Н. (2000). „Танцовия фолклор на Петрич“. Петрич.

Информатори:

- Красимир Махлиев – роден в село Добърско през 1961 г., настоящ секретар на читалището.
- Катерина Будина – родена в село Добърско през 1929 г.
- Мария Махлиева – родена в село Добърско през 1932 г.
- Смилена Попова – родена в село Горно Драглище през 1938 г.
- Никола Найденов – роден в село Добърско през 1950 г., бивш кмет на селото.
- Елена Белйова – родена в село Добърско през 1937 г.
- Вера Кънчева – родена в село Добърско през 1940 г.
- Мария Балакчиева – родена в Добърско през 1945 г.
- Петра Бучкова – родена в село Добърско през 1948 г.
- Магдалина Захариева – родена в село Добърско през 1950 г.